K DYNAMIKE V PÁDOVEJ A PREDLOŽKOVEJ SÚSTAVE SÚČASNEJ SLOVENČINY

JURAJ VAŇKO

VAŇKO, Juraj: On the Dynamics in the Casual and Prepositional System of the Contemporary Slovak. Jazykovedný časopis, 2010, Vol. 61, No. 1, pp. 43 – 56. (Bratislava)

The presented paper deals with the dynamics (in a sense of proceeding changes) in the casual and prepositional system of the contemporary Slovak language. The changes in the semantic and syntactic function are noticed in the valence positions with not-fixed casual forms, which are related to the primary semantic cases – dative, locative and instrumental. These dynamics or changes are caused both by language-internal and language-external (i.e. - in case of Slovak - mainly contact with the Czech language) factors. In many cases more than one type of motivation may lie at the root of the morpho-syntactic changes. A certain role in the spreading of some morpho-syntactic innovations as the „language pattern“ is played by the media.

Okrem dynamiky, pohybu či zmien v lexikálnom podsysteme súčasnej slovenčiny, ktorým naša jazykoveda – iste aj vzhľadom na ich „nápadnosť“ – venovala najväčšiu pozornosť, je najmä Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny (Horecký – Buzássyová – Bosák a kol., 1989). Podobné, hoci menej výrazné pohyby zaznamenávame aj v morfológii, a to v obidvoch jej oblastiach – formálnej (paradigmatickej) i funkčnej. Slovenská jazykoveda si doposiaľ viac všímala dynamiku v oblasti formálnej morfológie, t. j. zmeny v oblasti slovných tvarov (pozri najmä Dvonč, 1984), kým dynamika v sémanticko-funkčnej sfére morfológie zostávala zväčša nepovšimnutá. Ide pritom o tú oblasť morfológie, ktorá hraničí so syntaxou, čiže s využívaním morfológických prostriedkov pri gramaticko-sémantickej výstavbe viet.

Predmetom príspevku je analýza dynamiky v sémanticko-funkčnej oblasti pádového systému súčasnej slovenčiny, pričom dynamiku chápeme ako proces, plynulý pohyb alebo „posun(y)“ pri funkčnom využívaní pádovo-predložkových prvkov, ktoré zaznamenávame v jazykovej praxi najmä v posledných dvoch desaťročiach. Podobne ako v mechanike, aj v jazyku sa sledujú súvislosti medzi dynamikou, pohybom a silami, príčinami, ktoré ju/ho vyvolávajú.

Výraz *dynamika* nie je v našom prípade synonymný s výrazom *zmeny*, ktorý má viac-menej rezultatívny význam, zahŕňajúci nadobudnutie iných, nových vlastností, resp. nahradenie pôvodnej entity alebo vlastnosti novou. Na základe skúmaného materiálu možno totiž konštatovať, že dynamika v sémanticko-funkčnej oblasti pádového systému sa neprejavuje ako definitívna náhrada istého prvku novým prvkom ako fixátorom istého významu, ale tak, že v istej sémantickej sfére sa popri prvku zakot-

venom v systéme jazyka dlhšiu dobu (zvyčajne platí ako normatívny, spisovný) pre-sadzuje nový alebo novší sémanticky a funkčne ekvivalentný prvok. Výsledkom je, že v istej oblasti jazyka jestvujú popri sebe dva prvky alebo i viac prvkov s rozličnou mierou konkurencie (porov. prípady typu *veriť v zázraky: veriť na zázraky; uviesť príklad na lepšie pochopenie – uviesť príklad pre lepšie pochopenie, byť v izbe: byť na izbe*). Ale výsledkom môže byť aj náhrada jedného prvku iným prvkom (porov. *potrebovali by sme väčšej podpory: potrebovali by sme väčšiu podporu*). Sledovanie takéhoto pohybu alebo zmien zároveň poukazuje aj na „nepohyb“, „nezmeny“, na javy, ktoré v sémantickej oblasti pádovo-predložkového systému súčasnej slovenčiny zostávajú stabilné, nemenné. V súvislosti s meniacimi sa, dynamickými javmi si však takisto zasluhujú pozornosť.

Vzhľadom na to, že pri identifikácii sémantiky a funkcie substantíva v rámci vetnej štruktúry sa využívajú ďalšie výrazové prostriedky, najmä zreteľ k predložke a sémanticko-syntaktický vzťah substantíva k slovesu a k ďalším komponentom vetnej štruktúry, synchronnú dynamiku v oblasti sémantiky a funkčnej realizácie (niektorých) pádov budeme sledovať v súčinnosti s funkčnou realizáciou jednotlivých predložiek.

Tento synchronný pohľad na danú problematiku do istej miery, no celkom prirodzene, rozširujeme aj o vývinový aspekt, pričom za časové východisko skúmania tohto pohybu berieme rok publikovania Morfológie slovenského jazyka (1966), kde sú zatiaľ najpodrobnejšie a najprecíznejšie opísané funkcie jednotlivých pádov a predložiek. (Sem možno, samozrejme, zaradiť aj niektoré ďalšie práce skúmajúce sémantiku a funkciu pádov a predložiek v slovenčine.)

V snahe zachovať sémantickú a funkčnú hierarchiu pádov v sémantickej a gramatickej štruktúre vety naše pozorovania začneme od tzv. centrálnych pádov – nominatívu ako pádu gramatického subjektu a bezpredložkového akuzatívu a genitívu ako pádov priameho predmetu. Pri akuzatíve a genitíve (podobne ako pri ďalších pádoch) si však budeme všímať aj alebo predovšetkým zmeny v sémantickej sfére.

Materiál, s ktorým sme pracovali (sú to doklady z rôznych štýlov, žánrov a sfér používania slovenského jazyka obsiahnuté v Slovenskom národnom korpuse, ale aj vlastné excerpcie z publicistiky, krásnej literatúry, z administratívno-právnych textov, z hovorovej sféry), poukazuje okrem iného na tieto javy:

1. Pri nominatíve ako centrálnom, nezávislom páde, ktorého základná gramatická a sémantická vlastnosť sa prejavuje v pozícii subjektu, žiadne zmeny, samozrejme, nenastávajú. Slovenčina patrí k nominatívnemu typu jazykov, čo značí, že pozícia agensa vo funkcii podmetu je vyjadrená substantívom v nominatíve tak vo vetách s tranzitívnym verbálnym prísudkom, ako aj vo vetách s netranzitívnym slovesným prísudkom (*Stavbári postavili školu. : Stavbári oddychujú.*); v tejto súvislosti je tiež významné, že aktant v pozícii paciensa a vo funkcii predmetu má odlišné morfológické stvárnenie, t. j. je v tvare akuzatívu (pri priamom predmete). Vďaka tomu možno v slovenčine objekt/paciens tematizovať, t. j. transponovať ho

na začiatok výpovede, a subjekt/agens rematizovať, čiže presunúť ho z typickej pozície na začiatku výpovede pred verbálnym predikátom zaň (*Učiteľ chváli žiaka. – Žiaka chváli učiteľ.*) V prípadoch, keď je morfológická signalizácia nedostatočná (zapríčinená tvarovou homonymiou nominatívu a akuzatívu), agentno-pacientsnú identifikáciu napomáhajú faktory, ktorých pôvod možno hľadať v antropocentrickom založení jazyka, orientujúcom výrazový potenciál na vyjadrenie ľudských aktivít, porov. *Chlap spílil strom. – Strom spílil chlap.*; prípady typu *Buk prerástol dub. – Nákladné auto ťahá traktor. – Bytie určuje vedomie.* možno v slovenčine pokladať za okrajové, no v ostatnom čase (keď sa lexika slovenčiny rozširuje o slová s netypickým zakončením, spôsobujúcim homonymiu pádových morfév v nominatíve a akuzatíve, a slovesá v pozícii prísudku transponujú svoje sémantické príznaky z personálnej sféry na sféru nepersonálnu, resp. neživotnú) najmä v publicistike a v reklame zaznamenávame prípady, keď morfológická signalizácia agentno-pacientskej pozície je nulová a sémantickú stavbu vety pomáhajú identifikovať mimojazykové faktory (tzv. „znanosť sveta“ alebo „encyklopedické vedomosti“), porov. *Basketbalistky Dobří anjeli Košice podporujú: US Steel Košice, Chemkostav Michalovce, stavíme na pevných základoch, Pharm service, súkromné medicínske centrum, hotel Yasmin Košice a Teko, tepláreň Košice.* (Rozhlasová a televízna reklama). – *Endeavour ohrozuje počasie.* (Titulok na TA3) – *Ostrov zachránil internet.* (Sme) Pasivizácia podobných konštrukcií, ktorou by sa tvarovo jednoznačne odlišil agens od paciensa, by sa v slovenčine pociťovala ako štylisticky nenáležitá, porov. *Basketbalistky Dobří anjeli Košice sú podporované US Steelom Košice, Chemkostavom Michalovce, stavíme na pevných základoch, Pharm servicom... – Ostrov bol zachránený internetom. – Alkohol je s radosťou ničený vitamínom B1.*

1.1 Nominatívu v pozícii subjektu konkuruje genitív, ale ten v porovnaní s nominatívom nesie príznak kvantitatívnosti (pozri o tom v časti o genitíve).

1.2 V inej než subjektovej funkcii postavenie nominatívu už nie je také suverénne. Ide o nominatív v pozícii menšej časti slovesno-menného prísudku, ktorému čoraz viac konkuruje inštrumentál, a to aj v tých prípadoch, kde vhodným či vhodnejším tvarom by bol nominatív, napr. pri klasifikácii, čiže zaradení substantíva do určitej triedy, ale aj v iných prípadoch: *...človek je tvorom spoločenským* (SNK: Nové Slovo) – (Božský človek) *je živočíchom, má pudy a city* (SNK: preklad). – *Človek však nie je zvieraťom.* (SNK: preklad) – *Ja som zoológ a ten malý opičiak je zvieraťom.* (SNK: preklad) – *Pápež je Nemcom...* (SNK) – *„Kto nie je Nemcom, nech nie je“* (SNK: Korzár). Inštrumentál v podobných prípadoch nie je motivovaný ani sémanticky, keďže tu ide o zaradenie substantíva v pozícii podmetu do určitej triedy, ani disimilačne, lebo tu nie je potreba tvarovo odlišovať substantívum v pozícii podmetu od predikatívneho substantíva. Za klišéovité možno pokladať vety *Opak je pravdou.* Predikatívny inštrumentál podstatného mena *pravda* je veľmi frekventovaný (1683 jednotiek) aj v iných prípadoch, porov.: *Ak je pravdou, že jediným rajom je ten, ktorý sme stratili...* (SNK: Slovo) – *Veď nie je pravdou, že homosexuálny je*

automaticky nerestný... (SNK: Inzine) – *Naozaj je pravdou*, že sa roku 1788 spisovateľky Wolff a Denken „ujali francúzskej slečny...“ (SNK: Aspekt). Celkovo však v analogických prípadoch prevažuje predikatívny nominatív nad predikatívnym inštrumentálom, napr. tvar *je živočích* sme v SNK zaznamenali 32 krát, kým tvar *je živočíchom* 5 krát; *je pravda* 12 088 prípadov oproti *je pravdou* 1683 prípadov, *je Nemec* 120 prípadov, *je Nemcom* 9 a pod., porov. *Človek je živočích, primát*. (SNK: L. Kováč) – *Nie je pravda*, že PVC je nenahraditeľný pre balenie. (SNK: Slovo) – *Sneženka je rastlina* vyrastajúca z cibulky. (SNK: Korzár). Keďže predikatívny inštrumentál je charakteristickým prostriedkom knižného vyjadrovania, jeho presadzovanie možno v podobných prípadoch vysvetľovať tendenciou k intelektualizácii prejavu. Túto tendenciu možno pozorovať napr. aj pri čoraz častejšom používaní vetných štruktúr s opisným pasívom typu *Boli dané peniaze na opravu budovy*. – *Boli dané peniaze na dvadsaťštyri postelí pre absolútnych chudákov*. – *Väčšie byty sú predávané výhodnejšie*. (vyjadrenia slovenských politikov v STV 1).

2. Vzhľadom na to, že v súčasnej spisovnej slovenčine funkcia oslovenia nie je morfológicky vyjadrená, N plní aj *apelatívnu funkciu* (podľa Bühlera) alebo *konatívnu funkciu* podľa Jakobsona (v teórii rečových aktov ide o direktívnosť): hovoriaci/píšuci vyzýva oslovenú osobu, aby venovala pozornosť jeho jazykovej alebo inej činnosti. Ide o vyjadrenie jednej zo zložiek komunikačného aktu, t.j. adresáta. V súčasnej spisovnej slovenčine N v tejto funkcii supluje vokatív: *Janko, mám pre teba dobrú správu*. – *Peter! Ponáhľaj sa, máš telefón!* – *Pani suseda, zabudli ste si u nás kľúče*. – *Pán Horák, otvorili by ste mi dvere?* Pôvodné vokatívne tvary sa v obmedzenej miere zachovali pri mužských životných podstatných menách vzoru chlap na oslovenie osôb z rodinného alebo priateľského okruhu (*synku, kmotre, bratku, priateľu*), na oslovenie umelcov sa používa výraz *majstre* (*vážený majstre*), no vokatívne tvary sa najviac zachovali v cirkevnej reči (*Pane, Bože, Pane Bože, Kriste, Ježišu, Spasiteľu* a pod.). Stav v tejto oblasti tvaroslovia je teda taký, ako ho zachytáva MSJ (1966, s. 85). Je zrejmé, že N ako člen kategoriálneho komplexu *apelatívnosti* v tejto funkčnej pozícii korešponduje jednak so sémantickými kategóriami *imperatívnosti* a *interogatívnosti*, jednak s gramatickými prostriedkami, a to s 2. zámenou osobou a príslušným verbálnym finitným tvarom; voľba singulárového alebo plurálového tvaru osobného zámena závisí, samozrejme, od spoločenského vzťahu medzi hovoriacim a adresátom.

Zaujímavá je však iná sociolingvistická okolnosť: či adresát je hovoriacemu známy alebo neznámy. Ak je v spoločensky asymetrickej, formálnej komunikačnej situácii (starší – mladší, nadriadený – podriadený) adresát známy, v slovenčine sa na oslovenie používajú výrazy typu *pán Novák, pani Nováková; pán doktor, pani doktorka*. V prípadoch, ak je adresát, ktorému treba vykať, neznámy, sa na oslovenie ženy používa N substantíva *pani*, resp. *slečna*, ale na oslovenie neznámeho muža sa pri formálnom kontakte nepoužíva N *pán*, lež vokatívna forma *pane*. Najmä v reštauráciách, kaviarňach a pod. sú v súčasnosti veľmi bežné oslovenia typu *pane*:

Pane, zabudli ste si kľúče. – Pane, ospravedľňujeme sa, ale na večeru si budete musieť ešte počkať. Nominatívny tvar substantíva *pán* sa v apelatívnej funkcii používa obyčajne iba s determinátorom *mladý*: *Nech sa páči, mladý pán, máme čerstvú zeleňinu.* (obyčajne na tržnici takto oslovujú predavačky aj mužov nad šesťdesiat). V spomenutých komunikačných situáciách sa pri podstatnom mene *pán* pociťuje absencia vokatívu ako diferenčného tvaru v porovnaní s nominatívom. Podobne sa na familiárne oslovenie ženských, ale aj mužských osôb používajú tvary typu *Jani, Evi, Beti, Soni; Tomi, Robi, Miki.*

3. Spomedzi pádov v pravovalenčnej fixovanej pozícii so všeobecným príznaikom –subjekt vety treba v prvom rade vyčleniť akuzatív ako pád s najzreteľnejšie manifestovanou opozíciou voči nominatívu. Akuzatív zaujíma vo vete jednu z centrálnych pozícií, keďže jeho hlavnou funkciou je označovať priamy predmet, čiže zároveň vyjadrovať tesnú syntaktickú aj sémantickú súvislosť s určeným slovesom.

Sémantickou úlohou participanta v pozícii s formou A je vyjadrovať neaktívnu účasť substancie na deji/stave pomenovanom predikátom, t. j. v širokom zmysle úlohu paciensa. V tejto syntaktickej a sémantickej pozícii sa akuzatív v súčasnej slovenčine drží, samozrejme, pevne, a to nielen na fixovanie centrálnych sémantických predmetov (zásahový, výsledkový), ale aj pri tých sémantických druhoch predmetu, ktorým v minulosti konkurovali iné pády alebo akuzatív s inými predložkami, napr. pri cieľovom predmete (*dosiahnuť významných výsledkov – dosiahnuť významné výsledky, potrebovali by sme väčšej podpory – potrebovali by sme väčšiu podporu*) a vzťahovom predmete (*neviazať sa k termínu – neviazať sa na termín, odhodlať sa k niečomu – odhodlať sa na niečo* (Najnowsze dzieje języków słowiańskich. Slovenský jazyk, 1998, s. 83 – 84).

3.1 Predložka *v* s A v predmetovom význame pri slovesách *veriť, dôverovať, dúfať, úfať sa* konkurujú väzby s predložkou *na*: *veriť v zázraky* (podľa SNK 57 jednotiek) – *veriť na zázraky* (v SNK 47 jednotiek), *veriť v spravodlivosť* (42 jednotiek) – *veriť na spravodlivosť* (7 jednotiek). Tieto predložkové väzby sa svojím spôsobom petrifikovali zrejme aj pod vplyvom religióznych prejavov (porov. spojenia *veriť v Boha, viera v Boha*).

Ešte väčší posun od spojení s predložkou *v* k spojeniam s inými predložkami možno registrovať aj pri akuzatíve v neobjektovej pozícii. Napr. ako knižné alebo skôr archaické sa pociťuje použitie predložky *v* na vyjadrenie účinku pri niektorých slovesách zmeny (*obrátiť sa, vyvinúť sa, vyrásť...*): *obrátiť sa v prach, vyrásť v dobrehého človeka*. V hovorovom jazyku je jej použitie vo význame účinku obmedzené na niekoľko ustálených výrazov, napr. *Chlap zavrel/zovrel ruku v päšť*. V tomto význame ju vytlačili predložky *na* a *do*, porov. *Smútok sa obráti v radosť*: *Smútok sa obráti na radosť*. – *Smiech prechádza v plač*: *Smiech prechádza do plaču*. V SNK sme nenašli ani jedno spojenie *sneženie prechádza v dážď* (ako exemplifikácia účinkového významu sa toto spojenie uvádza v Krátkom slovníku slovenského jazyka (2003,

s. 818), iba 2 prípady *sneženie/mrholenie prechádza do dažďa*; naproti tomu viac-menej ustálené spojenie s obrazným významovým pozadím *zovrieť/zaťat' ruku/ruky v päsť* sa vyskytuje dosť často – vyše 120 prípadov; podobne *prepuknúť v plač* (60 jednotiek), ale *obrátiť sa/premeniť sa v radosť* sa vyskytuje zriedkavo (hlavne v náboženských textoch, zriedkavejšie v beletrii); *spojenie zmeniť sa na + A* sa v SNK vyskytuje 634 krát, kým *zmeniť sa v + A* 25 krát, zväčša v umeleckom alebo náboženskom štýle, porov.: *Občas bohatstvo zduchovnie a zmení sa na prírodnú a architektonickú perlu* (SNK: Inzine) – *...cesto stratí svoju mäkkosť a zmení sa na tuhú, nepoddajnú guču* (SNK: Inzine) – *...Gorkij zradil sám seba a zmenil sa na politického poskoka*. (SNK: Literárny týždenník) *...kniežaťa všetka predošlá nedôvera zmenila sa v útosť* (SNK: bibl.) – *Kríž, ktorí stojí za baránkom, zmení sa vo víťazné znamenie...* (SNK: bibl. TTT). – *Klenba nad mestom stmavla a zmenila sa v nočnú oblohu*. (SNK: Žarnay) Obmedzené používanie predložky v ako typickej statickej miestnej predložky s akuzatívom vyplýva z nekonzistentnosti medzi jej základným statickým miestnym významom a vlastnosťou akuzatívu viazať sa so slovesami implikujúcimi vo svojom význame smerovanie. Naproti tomu frekventované akuzatívne väzby s predložkou *na* (pozri o tom vyššie) možno vysvetliť konzistentnosťou dynamického rezultatívneho významu akuzatívu a vlastnosťou predložky *na* vyjadrovať (aj) smer.

3.2 Najmä v hovorených prejavoch sa konštrukcie s predložkou *pre* + A používajú tak vo význame prospechu, ako aj vo význame účelu, teda popri význame prospechu v prípadoch typu *vyrábať pre spotrebiteľov*, *pracovať pre blaho všetkých* sa predložka *pre* s A používa aj na vyjadrovanie účelu, napr. ***Pre* lepšie znázornenie použijeme graf.** – ***Pre* pochopenie je dobre použiť príklad.** (Úzus v školách). – ***Pre* ilustráciu uvidíme jeden prípad z východného Slovenska** (Markíza) – *Ilúzia pravdy je základný kameň pre pochopenie vzniku ilúzie viery...* (SNK: Škoda). *Dnešná lekcja je veľmi podstatná pre pochopenie celej problematiky...* (SNK: Inzine). *To je veľmi dôležitý faktor na pochopenie slovenskej východnej politiky.* (SNK: Slovo) a pod. Konkrétne pri konštrukcii s lexémou *pochopenie* je podľa SNK dosť veľká vyrovnanosť predložky *pre* a predložky *na* (535 : 595). Pri lexéme *zvýšenie* je už pomer iný: 5735 s predložkou *na*, 449 s predložkou *pre*: *Jeho návštevu...veľmi obrátne využil mediálny magnát na zvýšenie svojho kreditu.* (SNK: Slovo) – *Kampaň má slúžiť na zvýšenie účasti v referende.* (SNK: Inzine) – *...(Speváci) cítili potrebu urobiť niečo pre zvýšenie tolerancie na Slovensku.* (SNK: Slovo) – *Na Slovensku existuje široký priestor pre zvýšenie kvality štátnej a verejnej správy.* (SNK: Profit) O účelový význam ide v prípadoch, keď sa spojenie sloveso + *pre* s A dá transformovať na účelovú vetu, porov.: *chovať (zvíra) pre radosť/potešenie celej rodiny* – *chovať zvíra preto/nato, aby sa z toho tešila celá rodina, poistiť pre prípad odcudzenia, pre istotu vysvetliť ešte raz; potreby pre domácnosť, prechod pre chodcov.*

Slovenský národný korpus potvrdzuje veľkú prevahu konštrukcií s predložkou *pre* s A na vyjadrenie účelu najmä v ustálených spojeniach, napr. *pre každý prípad*

858 prípadov oproti *na každý prípad* 39 dokladov, zväčša z beletrie, resp. od renomovaných prekladateľov (niektorí z nich sú aj jazykovedci): *...na každý prípad mu radil, aby vyslal na juh vojnové lode...*(V. Krupa). – *Dennis jej na každý prípad odobral vzorku krvi...* (J. Kot) – *... a ja som mal na každý prípad náhradný kľúč od jeho bytu.* (Ľ. Králik)

Podobne sa účel prekrýva s prospechom pri predložke *za*: *hrať (futbal) za svoju dedinu, vybaviť (niečo) za manželku, bojovať/nasadiť život za slobodu, angažovať sa za dobrú vec* konkuruje jej *angažovať sa pre dobrú vec*; v prípadoch typu *urobiť všetko za záchranu* (v prvej lige) predložku *za* vytláča predložka *pre*.

Sémantická príbuznosť účelu/cieľa a prospech je zrejmä najmä pri ustálenom spojení *potreby pre domácnosť*, kde prichádza do úvahy interpretácia „potreby, ktoré pomáhajú uľahčovať prácu v domácnosti, a preto prinášajú prospech ich používateľom“.

3.3 Podobná konkurencia predložiek sa prejavuje pri sémantike príčiny a účelu, resp. prospechu: spisovnej konštrukcii *pre*+ A (*neprísť do práce pre chorobu*) konkuruje konštrukcia *kvôli* + D (*neprísť do práce kvôli chorobe*), a to nielen v hovorových prejavoch, ale aj v publicistike (napr. aj v STV 1). Účel, resp. prospech najvýraznejšie vyjadruje druhotná predložka *kvôli*: *Každému bolo jasné, že Marián tam prišiel len kvôli Daniele.* – *Autor kvôli lepšej zrozumiteľnosti uvádza veľa príkladov.* – *Polícia zavádza do praxe veľa nových zákonných opatrení najmä kvôli bezpečnosti dopravy.*

V hovorených prejavoch a často aj v médiách sa predložka *kvôli* (nesprávne) používa aj na vyjadrovanie príčiny: *Kvôli chrípke veľa žiakov neprišlo do školy.* – *Kvôli chorobe nejazdil Giro d'Italia.* (Sme). – *Súdne pojednávanie bolo odročené kvôli zime.* (Markíza, 13.10. 09) – v prejave moderátora. *Súdne pojednávanie odročili kvôli tomu, že bola zima.* (v prejave účastníka súdneho pojednávania).

Pre blízkosť príčinného a účelového významu možno však niektoré konštrukcie s predložkou *kvôli* chápať aj ako cieľové, aj ako účelové, pričom ani jedna, ani druhá interpretácia nespôsobuje nijaké komunikačné ťažkosti, porov.: *Otec sa kvôli pokoju v dome vzdal svojho obľúbeného kresla.* (S akým cieľom sa vzdal svojho obľúbeného kresla?: *Aby bol pokoj v dome*; Prečo sa ho vzdal?: *Pretože chcel mať pokoj v dome/aby bol pokoj v dome.*)

Použitie predložky *kvôli* s datívom substantíva môže byť v podobných prípadoch motivované aj skutočnosťou, že sa nimi nevyjadruje prospech pre substantívum v datíve, ale pre agensa. Podobná ambiguita pri spojeniach predložky *kvôli* sa ukazuje vo viacerých prípadoch, porov.: *Každý týždeň si totiž kvôli nemu /seriálu JV/ preladilo televízny kanál vyššie tridsať miliónov Američanov.* (SNK: Inzine). Na príčinnú interpretáciu *Vyššie tridsať miliónov Američanov si preladilo televízny kanál, pretože chcelo sledovať tento seriál.* sa totiž navrstvuje interpretácia prospechu, avšak beneficiantom nie je substantívum/zámeno v datíve, lež agens/subjekt, t. j. *tridsať miliónov Američanov* (bude mať pôžitok zo sledovania seriálu). Spisovná formulácia príčinného významu/príčinnej interpretácie by mala byť *Každý týždeň si totiž preň preladilo televízny kanál vyššie tridsať miliónov Američanov.* Jednoznačné jazykové stváranie podobných sémantických vzťahov sťažuje aj polyfunkčnosť predložky *pre*, ktorou sa (okrem iných významov) vyjadruje príčina aj prospech. Porov. aj príklad *Eva sa kvôli Petrovi nevydala za bohatého Američana.* Príčinná interpretácia: *Peter zapríčinil, spôsobil, že sa Eva nevydala za bohatého Američana*, ale aj prospechová interpretácia (ide tu však o „agentívnu prospechovosť“): *Eva chcela Petra za manžela; nevydala sa za Američana, pretože mala rada Petra*; použitie predložky *pre* by umožnilo iba príčinnú interpretáciu (*Eva sa pre Petra nevydala za*

bohatého Američana). Substantívum *Peter* by v tomto prípade bolo kauzátorom, ktorý spôsobil nevykonanie deja pomenovaného slovesom *vydať sa*. Naproti tomu konštrukcia s predložkou *kvôli* komprimuje sémantiku príčiny aj prospechu. Porov. aj vetu *Peter nerád chodí na koncerty, ale dnes tam kvôli tomu slávnemu spevákovi šiel*. (Načo šiel?/Prečo šiel?) Aj v tomto prípade je beneficientom agens (*Peter*) – *Jana sa určite kvôli nemu rozvádzať nebude!* (Pre neho? – príčina?/Pre neho-prospech? Či prospech? – jeho/jej?) – *A tak sa stalo, že som kvôli nemu preorganizovala svoj život, kvôli deťom, ktoré boli večne choré, sme nechali všetkých kamarátov...*(SNK: Inzine). Podobné sémantické vzťahy by zostali aj v prípade použitia predložky *pre*: *pre neho som preorganizovala svoj život, pre deti sme nechali všetkých kamarátov*.

Pomer konštrukcií *pre chorobu: kvôli chorobe* v príčinnom význame je podľa SNK 962 : 152, no v tomto prípade úlohu môže zohrávať jednak konkrétna lexéma *choroba* implikujúca sémantiku príčiny, jednak jazyková osveta, t. j. časté uvádzanie tohto príkladu v jazykových poradniach a pod. V prípadoch kauzátora vyjadreného lexémou *nepochopenie* je pomer *pre nepochopenie: kvôli nepochopeniu* 21 : 6. Ide však o písomné prejavy.

4. Sémantickou črtou „neaktívna účasť na deji/stave“ sa okrem akuzatívu vyznačuje aj genitív. Akuzatív je však pádom objektu, vyjadrujúcim neaktívny podiel daného aktantu na deji bez bližšej špecifikácie, kým genitív je pád sémanticky zaťaženejší, nesúci okrem všeobecnej charakteristiky objektu v A aj ďalšie črty. V prvom rade je to *obmedzená, čiastočná účasť* deja na danej substancii. S touto vlastnosťou súvisí, resp z nej vychádza kvantitatívnosť (najmä partitívnosť), ktorá sa navrstvuje na zasahovaný objekt, porov. *nabrať vodu* – *nabrať vody*; *pridať sol'* – *pridať soli*. Medzi G a A ide teda o vzťah komplementárnej distribúcie, pričom G signalizuje kvantitatívnu účasť objektu na deji, A nie. Táto sémantická vlastnosť G je v súčasnej slovenčine stále živá, aktuálna. Celkovo však genitív v pozícii predmetu i v nefixovanej pádovej pozícii (napr. časový G) mierne ustupuje A. (pozri o tom ďalej).

4.1 Kvantitatívny genitív sa používa vlastne ako substitút za akuzatív, resp. ako jeho alternant najmä v tých prípadoch, keď hovoriaci/píšuci chce/potrebuje vyjadriť, že dej slovesného predikátu zasahuje isté množstvo substancie v pravovalenčnej predmetovej pozícii. Môže ísť pritom o tieto sémantické (diferencujúce) odtiene kvantitatívnosti:

a) Pri nepočítateľných substantívach sa G vyjadruje istá časť extenzie zasahovaného predmetu. Použitie G v týchto prípadoch korešponduje s dokonavými slovesami s kvantitatívnymi predponami *na-*, *u-*, *pri-*, *do-* *od-*, *po-*, modifikujúcimi základový význam: *nakosiť trávy, naliať vína, pridať piesku/vápna, prisypať múky, dodať soli/korenia, odkrojiť chleba, pohodiť sena, popriať zdravia*. Pri predpone *u-* označujúcej malú mieru sa G prestáva používať (v súčasnej spisovnej slovenčine prevažne funguje ako čisto vidová prípona); prípady typu *upíť/upíť si vína, ubrať pary* sú ojedinelé, genitívna väzba tu ustupuje akuzatívnej: *usušiť seno, ubrať plyn, utrhnúť si čas na niečo*.

Podľa SNK konkurencia akuzatívneho a genitívneho predmetu je vzácné vyrovnaná napr. v spojeniach *nabrať vodu* (31x) *nabrať vody* (32 x), pri präteritnom tvare je pomer *nabral vodu* 24x oproti *nabral vody* 14 x, no v syntagme *ubrať plyn* nebol zaznamenaný ani jeden prípad použitia G; v spojeniach *ubrať paru/pary* prevažuje A nad G približne v pomere 2 : 1.

Doklady potvrdzujú, že používatelia slovenčiny rozlišujú medzi prípadmi, keď sa vo výpovedi nevyjadruje, resp. nezďorazňuje kvantita, ale do popredia sa žiada vysunúť samotnú substanciu (napr. jeden druh oproti druhému), a prípadmi, keď sa vyjadruje kvantita. V prvom prípade sa použije akuzatív, kým v druhom prípade sa dáva prednosť genitívu, porov. *Vrtuľník môže totiž nabrat' vodu z minimálne dvojmetrovej výšky.* (SNK: Korzár) – *Z potoka nabrala vody až po vrch.* (SNK: preklad) – *Tu si posádka oddýchlá, nabrala vody aj potravín a tretieho apríla pokračovala...* (SNK: preklad). *Piesok už nepridávaj, radšej pridaj vápno a cement!* – *Po zovretí polievky vodu už nedolievajte!*

V SNK v spojeniach so slovesom *pridať + soľ, múka, cukor, korenie* ...je zaznamenaný iba akuzatívny tvar: *Do bielikov pridajte soľ a ušľahajte sneh. Dolejte zvyšnú smotanu..., primiešajte ocot a olej. Potom pridajte soľ, čierne korenie i šafran.* (SNK: Komorovská – preklad).

b) Pri počítateľných predmetoch (s elidovaným neurčitým kvantifikátorom) sa G vyjadruje bližšie neurčené množstvo: *natrhať jablák, nazbierať hribov, napiecť koláčov, nastínať bukov.* Tento G sa označuje ako *kvantitatív.* Podľa SNK aj v týchto prípadoch prevažuje A nad G, porov. napr. v syntagme *napiecť koláče/koláčov* je prevaha A približne 5 : 1; jednoznačná je prevaha A aj v spojeniach *nazbierať hriby/huby* oproti *nazbierať hribov/húb.*

c) Kvantitatívna črta G je prítomná aj vo vetách, ktorých štruktúra (pri ústnej realizácii vrátane príznakovej intonácie) implikuje prvok množstva, napr.: *Ten (ti) toho narozpráva!* – *Čo ten pes toho pozerie, to je neuveriteľné!*

d) Partitívny G je obligatónym komplementom pri zvratných slovesách s predponou *na-* vyjadrujúcich dostatočnú (pre činiteľa) alebo veľkú mieru deja: *Turisti sa najedli bryndzových halušiek.* – *Čo sa jej ten chlap natýral, to sa nedá ani povedať!* – *Čo som sa ja tej ženy naprosil, to si neviete ani predstaviť!* – *Eva sa veru dosť napočúvala svokriných nadávok!* Genitívom sa v týchto (zväčša expresívnych) konštrukciách umocňuje veľká miera deja, nie miera predmetu; genitívny predmet vyjadruje iba primerané kvantum potrebné na dovŕšenie deja. G možno v týchto prípadoch pokladať za alternant akuzatívneho komplementu v štruktúrach s pôvodnými (základovými) nereflexívnymi slovesami v nedokonavom vide bez predpony *na-*: *jesť niečo, prosieť niekoho, týrať niekoho, počúvať niekoho/ niečo..*

e) Partitívny G sa používa aj s predložkou *z*, ktorá špecifikuje význam predmetu v zmysle jeho obmedzeného zásahu. Ide predovšetkým o slovesá s predponami *od-*, *u-*, *vy-*, ale aj bez týchto predpôn, ak sloveso implikuje význam oddelenia časti od celku: *odrezať zo slaniny, odpiť z mlieka, odlomiť z chleba, ubrať zo sumy, ujesť si zo šunky, vystrihnúť z vlasov, kúpiť z malín, naliať z vína, nechať si z toho.* Pri týchto konštrukciách sa pociťuje elipsa istého kvantifikátora.

4.2 Sémantická črta partitívnosti je prítomná aj v **záporovom genitíve**, ktorý sa používa po záporných slovesách, čím sa slovesný zápor zdôrazňuje. Takýto G býva v pozícii predmetu aj v pozícii podmetu. Pokiaľ ide o fixovanú pravovalenčnú pozíciu vo funkcii predmetu, genitívna väzba tu ustupuje akuzatívnej (*nemať peňazí* – *nemať peniaze, nepociťovať lásky k remeslu* – *nepociťovať lásku k remeslu, nevidieť*

zmyslu – *nevidieť zmysel*, čo platí aj pre iné genitívne väzby, ktoré sa v novších štádiách vývinu spisovnej slovenčiny nahrádzajú akuzatívnymi.

Podľa údajov z SNK v spojení *nemať peniaze/peňaží* jasne dominuje A: *A ak nemá peniaze a mám šancu si ich zarobiť, vyučujúci akceptujú, keď si idem odskočiť a chýbam na vyučovaní.* (SNK: Inzine). – *Ja nemá peniaze... Ja som ženatý muž.* (SNK: Sme) G sa v tomto spojení zriedkavo vyskytuje iba v beletrii: *Treba kúpiť celého Palumbíniho aj všeličo iné... Lenže nemá peňaží.* (SNK: V. Šikula); pri syntagme *nemať čas/času* je prevaha A oproti G približne v pomere 28 : 1.

Záporový G sa drží najmä v ustálených alebo frazeologizovaných slovných spojeniach: *to nemá konca- kraja, nevedieť/nedať si rady, nedať pokoja, nepoznať zľutovania.* Okrem toho jeho používanie do určitej miery podporuje použitie abstraktných, látkových a hromadných mien v pozícii predmetu, resp. prenesený význam singulárových mien (v mnohých prípadoch aj tu ide o ustálené slovné spojenia); v týchto konštrukciách sa ako prostriedok zdôrazňujúci negáciu často používa častica *ani*: *neľutovať námahy, nedožiť pokoja, nemať doma ani múky, ani cukru, ani soli; nepočuť ani hláska, nevyrieť ani slova, nemať ani haliera, nemôť ani oka zažmúriť.* Podľa SNK aj v spojení *nemať ani halier/haliera* prevážuje A nad G (približne v pomere 5 : 1)

Najmä v odborných a publicistických textoch je frekventovaný **adnominálny** G pri valenčných substantívach (zvyčajne deverbatívach), a to jednovalenčných aj viacvalenčných, ako výsledok depredikačnej transformácie s predpokladaným jednovalenčným, resp. viacvalenčným predikátom, označujúci agensa i paciensa deja: *rozbeh skokana, výklad profesora; výstavba bytov, oprava elektrospotrebičov, zalesňovanie rúbaniska sadenicami, vypožičiavanie kníh poslucháčom externého štúdia, rozvoz tovaru obyvateľom obcí postihnutých povodňami;* porov. aj veľmi časté výpovede typu *V tomto roku plánujeme otvorenie štyroch až šiestich nových predajní.* (Hospodárske noviny), v ktorých sa dáva prednosť genitívnej konštrukcii pred väzbou infinitívnu konštrukciou s predmetom v akuzatíve (*Plánujeme otvoriť štyri nové predajne*).

Nominálna skupina takto predstavuje určitý substrát alebo redukciu propozície základovej vety a stáva sa prostriedkom vyššieho štýlu vyjadrovania. V snahe o intelektualizáciu prejavu zaznamenávame najmä v nepripravených prejavoch v televízii a rozhlas (interview, rozhovory, odpovede hovorcov rôznych ministerstiev na otázky novinárov a pod.), ale aj v printových médiách veľa genitívnych konštrukcií štylisticky zavše nenáležitých: *Bolo to v podmienkach celkového darenia sa ekonomiky.* (TA 3) – ... *veľmi ťažko mohlo dôjsť k prežitiu niekoho.* (STV 1) – *Odmietol realizovať vybudovanie muničného skladu.* (TA3). V administratívno-právnych textoch však podobné štruktúry sťažujú identifikáciu obsahu vety, a teda aj jej porozumenie, napr. *Obsah zmluvného vzťahu poistenia zodpovednosti za škodu spôsobenú prevádzkou motorového vozidla ... je upravený príslušnými ustanoveniami Občianskeho zákonníka, zákona č. 381/2001...o povinnom zmluvnom poistení zodpovednosti za škodu spôsobenú prevádzkou motorového vozidla a o zmene a doplnení niektorých zákonov...Ministerstva financií SR...* (Zmluvné dojednania pre pois-

tenie zodpovednosti za škodu spôsobenú prevádzkou motorového vozidla - Kooperatíva).

4.3 Podľa údajov zo SNK partitívny G sa v pozícii podmetu (bez kvantitatívneho determinátora) drží v konštrukciách typu *vody ubúda/ubudlo*. (Nenašiel sa doklad na nominatívny podmet *voda ubúda*.) Podobne *snehu pribúda* (3 doklady), *sneh pribúda* (1 doklad), *pripadlo snehu* (3 doklady), *pripadol sneh* (1 doklad), *nezamestnaných pribudlo* (4 doklady), *nezamestnaní pribudli* (1 doklad).

Podobne sa drží genitívny podmet pri zápornom tvare lokalizačne existenciálneho slovesa *byť*: pomer konštrukcií *(tu/tam) nikoho nebolo* : *(tu/tam) nikto nebol* je podľa SNK 100 : 72; v prítomnom čase toho istého slovesa v tvare *niet*, teda *nikoho niet*, sme zaznamenali 74 výskytov; *tu/tam/kde nikto nie je* spolu 102 prípadov. Tým sa naše zistenia líšia od konštatácie v monografii Slovenský jazyk (Najnowsze dzieje języków słowiańskich, 1998, s. 83), že v súčasnej slovenčine badať tendenciu nahrádzať partitívny či záporový genitív nominatívom, ak podmet vety nie je kvantitatívne určený.

4.4 Na časové zaradenie predikácie sa častejšie než genitívne používajú konštrukcie s A substantív implikujúcich sémantickú črtu času (*deň, noc, jeseň*) s obligatórnym determinátorom: *(stalo sa to) tej noci* 738 jednotiek: *(stalo sa to) v tú noc* 1711; *minulej jesene* 36 (z toho 20 z Hlasu ľudu v Novom Sade): *minulú jeseň* 130.

5. Pokiaľ ide o sémantické vzťahy vyjadrované lokálom, určitú dynamiku možno badať vo vyjadrovaní priestorových významov predložkami *v* a *na*. Ako je známe, pri lokalizácii v rámci lokalizátora sa v slovenčine lokálom s predložkou *v* vyjadruje lokalizácia vnútri daného lokalizátora: *sedieť v pracovni, liečiť sa v sanatóriu, oddychovať v parku*, kým *L* s predložkou *na* sa vyjadruje lokalizácia na povrchu lokalizátora: *sedieť na lavici, stát na kameni, ležať na gauči*.

Pre súčasnú slovenčinu je však charakteristické, že špecifický významový rozdiel medzi konštrukciami *v + L* : *na + L* sa v mnohých prípadoch zotiera a *L* s predložkou *v* alebo *na* vyjadruje iba význam „lokalizácia v rámci lokalizátora“. Voľba jednej alebo druhej predložky závisí hlavne od sémantiky substantíva vo funkcii lokalizátora, ale v mnohých prípadoch je daná úzom, porov. *Syn je celý deň na univerzite*: *Syn je celý deň v škole*.; *Manželka pracuje na pošte* : *Manželka pracuje v banke*. – *Znenazdajky som sa ocitol na neznámom mieste*. : *V tomto meste sa mi žije celkom dobre*. – *Archeológovia robia výskum na Spiši*. : *Archeológovia robia výskum v Šariši*....Pri názvoch ostrovov sa používa predložka *na*: *žiť na Kube, na Cypre, na Madagaskare*..., ale aj *na Slovensku, na Ukrajine* oproti *žiť v Čechách, v Maďarsku; v Írsku, vo Veľkej Británii*... (tu sa chápanie ostrova prekrýva s chápaním štátu). Doklady v SNK okrem iného ukazujú, že spojenia predložky *na + L* označujúce budovu a zároveň aj príslušnú inštitúciu sú charakteristické pre jazyk mladej generácie, porov. pri lokalizátore *internát* je pomer konštrukcií *na internáte*: *v internáte* 563 : 452: *Hral som s Modusom na internáte Bernoláku*. (SNK: Rozhovor s Ľudovítom Stankovským) – *Umelci bývajú v internáte Školy úžitkového výtvarníctva*. (SNK:

Literárny týždenník). Pri lokalizátore *poliklinika* je pomer konštrukcií *na poliklinike* : *v poliklinike* 48 : 25; pri lokalizátore *hotel* prevažuje predložka *v* nad predložkou *na* v pomere 5295 : 61 jednotiek. Spojenie *na hoteli* bolo zaznamenané z rozhovoru so športovcami: *Najskôr som sa zložil na hoteli, kde ma už čakal prezident klubu. – Prvú tretinu sme ešte videli na hoteli.* Aj pri lokalizátore *izba* má prevahu predložka *v* nad predložkou *na* (3236 : 603 jednotiek), ktorá sa vyskytuje v reči mladej generácie, napr. *Ja som ostal na izbe a trochu som driemal.* (SNK)

6. Vlastnosť I aktívne sa podieľať na deji sa v súčasnej slovenčine prejavuje aj tým, že v pádovo nefixovanej pozícii príslovkového určenia prostriedku sa popri (bežnom) neživotnom substantíve (*Kolega sa bránil logickými argumentmi.*) používa aj životné osobné substantívum, porov. *Bráňte sa Višňovským a Chárom.* Podobné prípady sú zatiaľ známe zo športových reportáží (televíznych a rozhlasových): *Útočíme prvou päťkou. – Bondrom sa dostávame do útočného pásma. – Skalica túto situáciu rieši Pálfym. – Rusi sa bránia Fiodorovom a Kapustinom.* V týchto konštrukciách je kumulovaný agentívny význam I charakteristický pre pasívne konštrukcie (porov. *Zmluva bola podpísaná predávajúcim aj kupujúcim. → Predávajúci aj kupujúci podpísali zmluvu.*) s významom prostriedku, resp. prostredníctva. V analogických konštrukciách I životného osobného substantíva (vďaka forme je v pozícii príslovkového určenia prostriedku/prostredníctva) má sémantickú úlohu agensa (*Útočíme prvou päťkou.*), na ktorú sa navrstvuje význam prostredníctva, kým syntaktické substantívum v N, ktoré je v pozícii gramatického subjektu, možno skôr interpretovať ako iniciátor deja (porov. *Naši útočia po pravej strane Hossom. – Kanadania sa pokúsia vyrovnať prvou päťkou.*). I sa tu vyjadruje, že (metonymickým) subjektom v N je činnosť iba iniciovaná, kým jej skutočným vykonávateľom je osobné substantívum v I. V prípadoch typu *Bráňte sa/Naše mužstvo sa bráni Višňovským a Chárom.* je v pozícii podmetu zrejmy paciens, ktorý nadobúda dodatočnú rolu iniciátora deja, a I osobných substantív má sémantickú rolu agensa, preskupujúcu sa s funkciou prostredníka, porov. → *Višňovský a Chára nás/naše mužstvo bránia.*, resp. *My sa bráňte/Naše mužstvo sa bráni pomocou/prostredníctvom Višňovského a Cháru.*; *Na našu obranu boli (trénermi) nasadení Višňovský a Chára.* Podobne *Kanadania sa pokúsia vyrovnať prvou päťkou: Kanadania sa pokúsia vyrovnať a (tréneri) na tento cieľ nasadili prvú päťku. → Prvá kanadská päťka sa pokúsi vyrovnať.* (porov. Grepl – Karlík, 1998, s. 135).

V súčasnej jazykovede sa zmeny v jazyku zvyčajne vysvetľujú ako interakcia interných („language internal“), externých („language external“) a mimojazykových („extra-linguistic“), t. j. sociopolitických a ekonomických faktorov (napr. *The Interplay of Internal, External and Extra-Linguistic Factors*, 2002). Juraj Dolník (Dolník – Bajziková a i., 1999, s. 12) poukazuje na to, že pri skúmaní princípov dynamiky v slovenčine možno voľiť medzi objektivistickým (extrakomunikačným) a subjektivistickým (komunikačným) prístupom. Uplatnenie prvého prístupu alebo postupu značí porovnávať určité jazykové javy v aktuálnom období s analogickými

javmi v predchádzajúcom období alebo v predchádzajúcich obdobiach a zistené rozdiely registrovať ako vývinové zmeny. Pri druhom postupe sa lingvista snaží rekonštruovať jazykovo-psychologické a pragmaticko-komunikačné podmienky, „ktoré môžu (ale nemusia) vyvolať isté zmeny v jazyku“ (Dolník, tamže). Pri výskume dynamiky pádovo-predložkového systému súčasnej slovenčiny, ktorý zd'aleka nepokladáme za uzavretý, sa ukazuje, že hybné sily spôsobujúce pohyb v tejto oblasti jazyka treba vidieť v interakcii spomenutých faktorov, resp. princípov, pričom pri explanačii jazykových zmien nemožno ignorovať ani Dolníkom uvádzaný subjektivistický (pragmaticko-komunikačný) faktor alebo princíp, ktorý zdôrazňuje úlohu používateľov jazyka ako aktívneho činiteľa v procese jazykových zmien.

Záver:

1. Pohyb alebo zmeny pri funkčnom používaní pádov sa netýkajú pádov vo valenčných pozíciách s fixovanou pádovou formou, reprezentujúcich primárnu funkciu substantíva vo vete: v ľavovalenčnej pozícii substantívum v nominatíve má subjektívnu funkciu a v pravovalenčnej pozícii s formami v nepriamych pádoch (pozri o tom vyššie) objektívnu funkciu. Funkciu pádov v týchto pozíciách možno charakterizovať ako syntaktickú. Objavujú sa v nej hlavne nominatív, akuzatív a čiastočne aj genitív ako pády primárne syntaktické, resp. centrálné, reprezentujúce jadro pádovej sústavy: nominatív ako pád gramatického subjektu a akuzatív, resp. aj genitív ako pády priameho bezpredložkového predmetu.

2. Naproti tomu vo valenčných pozíciách s nefixovanou pádovou formou, kde sú zastúpené predovšetkým pády primárne sémantické, resp. periférne (datív, inštrumentál a lokál), korešpondujúce so sekundárnou funkciou substantíva, badať určitý pohyb, resp. isté posuny v sémantike a funkcii. Sú to tzv. okolnostné pády vo funkcii adverbialného komplementu, ktorých všeobecný význam často špecifikujú alebo modifikujú predložky; okrem spomenutých pádov k nim patria aj G a A v nefixovanej pádovej pozícii. Tieto pády sa nevyskytujú ani v pozícii gramatického podmetu, ani v pozícii priameho bezpredložkového predmetu. Určité pohyby zaznamenávame najmä pri predložkových spojeniach, ktoré špecifikujú alebo modifikujú všeobecný význam spomenutých pádov. Zmeny alebo posuny sa tu často javia ako funkčná unifikácia niektorých predložkových spojení, napr. spojením pre + A sa vyjadruje nielen príčina, ale aj prospech, účel a zreteľ (*neprísť pre chorobu, urobiť niečo pre rodinu, poistiť sa pre prípad ochorenia* a analogicky aj *urobiť niečo pre zvýšenie tolerancie* – porov. spisovné *urobiť niečo na zvýšenie tolerancie* -, *byť vzorom pre deti*). Ide teda o tendenciu jednou predložkou vyjadrovať viacero významov, čo platí aj o predložke *kvôli*, ktorou sa v hovorených prejavoch (vrátane elektronických médií) vyjadruje prospech aj príčina.

3. Motiváciu týchto pohybov možno podľa našej mienky hľadať v úsilí jedným prostriedkom vyjadriť viac významov, resp. viacero funkcií (čo platí najmä pre blízke významy, ako sú príčina, účel, prospech, resp. príčina, prospech); proces „roz-

širovania“ (ale aj zužovania, špecifikovania) významu a funkcie prvotných predložiek je napokon staršieho dátá. Tendencia vyháňať sa prílišnej diferenciacii je zrejme podporovaná aj vplyvom kontaktového jazyka, v našom prípade češtiny, porov. používanie predložky *pro* s A v češtine na vyjadrovanie prospechu a účelu alebo *kvůli* s D na vyjadrovanie prospechu a príčiny. Tieto predložkové spojenia sú však charakteristické aj pre západnú slovenčinu, ktorá čoraz viac expanduje do hovorovej sféry aj iných slovenských areálov. Hybnú silu týchto pohybov možno však hľadať aj v jazyku samom, v jeho vývine, napr. posun od spojení s predložkou *v* k spojeniam s predložkou *na* typu *zmeniť sa v niečo* – *zmeniť sa na niečo* súvisí s obmedzením pôvodného významu predložky *v* vyjadrovať smer v spojení s A (*klásť v hrob*) aj miesto v spojení s L (*ležať v hrobe*) na miestny, statický význam (*ležať v hrobe*); dynamický význam prebrali iné predložky (*do, na*).

4. Zrejme opačnú tendenciu, t. j. úsilie o významovú diferenciaciu, badať pri istom ústupe niektorých genitívnych spojení pred akuzatívnymi (*nemať peňazí/nemať peniaze, minulej jesene/minulú jeseň*): genitív sa používa prevažne na vyjadrenie kvantitatívnosti, kým akuzatív túto črtu nemá a používa sa na vyjadrenie prítomnosti/nepřítomnosti pomenovanej substancie v pozícii objektu.

5. V niektorých prípadoch sa popri bežných prostriedkoch presadzuje „módnejšie“ vyjadrovanie: *byť na izbe/na hoteli* namiesto *v izbe/v hoteli*. Pri explanácii tohto pohybu nachádza svoje miesto tzv. subjektivistický alebo pragmaticko-komunikačný postup: podobné javy možno zrejme skúmať vo vzťahu ku generačným faktorom, čo v tomto prípade súvisí so snahou mladšej generácie výrazovo sa odlíšiť, resp. inovovať niektoré výrazové prostriedky a vyhnúť sa jazykovému „konvencionalizmu“; dôležitú úlohu tu zohrávajú aj „jazykové vzory“ sprostredkované médiami.

Bibliografia

DOLNÍK, Juraj – BAJZÍKOVÁ, Eugénia – MLACEK, Jozef – TOMAJKOVÁ, Elena – ŽIGO, Pavol: Princípy stavby, vývinu a fungovania slovenčiny. Bratislava: Filozofická fakulta Univerzity Komenského 1999. 165 s.

DVONČ, Ladislav: Dynamika slovenskej morfológie. Bratislava: Veda 1984. 121 s.

GREPL, Miroslav – KARLÍK, Petr: Skladba češtiny. Olomouc: Votobia 1998. 503 s.

HORECKÝ, Ján – BUZÁSSYOVÁ, Klára – BOSÁK, Ján a kol.: Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny. Bratislava: Veda 1989. 436 s. ISBN 80-224-0047-5

Krátky slovník slovenského jazyka. 4. vyd. Red. J. Kačala – M. Pisárčiková – M. Považaj. Bratislava: Veda 2003.

Morfológia slovenského jazyka. Red. J. Ružička. Bratislava: Veda 1966. 896 s.

Najnowsze dzieje języków słowiańskich. Slovenský jazyk. Red. J. Bosák. Opole: Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej 1998. 168 s. ISBN 83-86881-18-6

Slovenský národný korpus prím-4.0-public-all. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 2009 (dostupný na <http://korpus.juls.savba.sk>)

The Interplay of Internal, External and Extra-Linguistic Factors. Eds. Mari C. Jones – Edith Esch. Berlin – New York: Mouton de Gruyter 2002. 338 s.